

Det andliga nutidsläget och kyrkan

En ”vattendelare” i debatten om modernisering, kyrka och andlighet 1919–1920

SUSANNE WIGORTS YNGVESSON & MIA LÖVHEIM

Susanne Wigorts Yngvesson är professor i etik vid Enskilda Högskolan Stockholm.

Mia Lövhheim är professor i religionssociologi vid Uppsala universitet.

susanne.wigorts.yngvesson@ehs.se – mia.lovheim@teol.uu.se

Efter första världskriget tog lekfolk och präster i Svenska kyrkan initiativ till en skrift som satte djupa avtryck i den samtida debatten. Bokens titel avslöjar ärendet, vilket ansågs akut för Svenska kyrkans och kristenhetens framtid i Sverige. Det gällde *Det andliga nutidsläget och kyrkan* (1919, hädanefter *Det andliga nutidsläget*). Antologin och initiativet stöddes av Nathan Söderblom (1866–1931), då ärkebiskop sedan krigets utbrott 1914. Till det ovanliga hörde att det inte endast var teologer och präster som kom till tals utan även lekfolk. Alla var bekymrade över det politiska och andliga tillståndet, men till det ovanliga hörde också att varje skribent fick uttrycka sin åsikt genom att tala ”fritt ur hjärtat”.¹

När den första delen av *Det andliga nutidsläget* publicerades i april 1919 anade troligen varken redaktörerna eller någon av skribenterna att den skulle debatteras och läsas av så många. Den första delen såldes snabbt slut och nya upplagor fick tryckas i sammanlagt 10 100 exemplar. Tillsammans med de två volymer som följde i november 1919 uppgick samtliga delar till dryga 24 000 exemplar.² Debatten kring framför allt den första volymen omfattade närmare 200 artiklar i dagspress och kyrkliga tidningar under 1919–1920.

1. Nathan Söderblom, ”Inledningsord”, i *Det andliga nutidsläget och kyrkan: Några inlägg*, vol. 1, Stockholm 1919, 11.

2. Del 1 publicerades i tre upplagor om 2 100, 3 000 och 5 000 exemplar, del 2 i 8 000

Syftet med denna artikel är att bidra till tidigare forskning om relationen mellan Svenska kyrkan och de sociala och kulturella förändringar som ägde rum i det svenska samhället under tidigt 1900-tal. Detta görs genom en presentation av den bredd av bidrag som publicerades i *Det andliga nutidsläget* liksom av den omfattande debatt som följde efter publikationen i svensk dagspress 1919–1920.³ En sådan kartläggning kompletterar och fördjupar ansatser i tidigare forskning, där *Det andliga nutidsläget* har beskrivits som en ”vattendelare i svenskt kultur- och kyrkoliv och [som] hotade att få oanade konsekvenser”.⁴ Genom att belysa bredden av skribenter och mångfalden av bokens teman samt det avtryck den fick i dagspressen, fördjupas förståelsen av den nya roll som kristna aktörer stod inför i början av 1900-talet: ”inte längre som överhetskyrka, inte längre som statsbärande ideologi utan som röst i en debatt, där ingenting längre var självklart.”⁵ Denna nya roll formas av centrala teman i det svenska samhällets modernisering under denna tid, såsom individualisering och autonomi, social och politisk jämlikhet, förbättrad utbildning och politiska rättigheter såsom religionsfrihet, nya former av offentlighet genom dagspressens utveckling samt förändringar av relationen mellan Svenska kyrkan och staten.⁶

Artikeln inleds med en sammanfattning av tidigare forskning, vilken följs av en tematisk kartläggning av innehållet och den efterföljande debatten om boken. Fokus ligger på övergripande idéer och frågor som uppkommer i debatterna snarare än på enskilda skribenters position. Avslutningsvis summeras hur en fördjupad analys av bokens bidrag och debatten i dagspressen synliggör nya forskningsfrågor för studier av relationen mellan Svenska kyrkan och moderniseringen av det svenska samhället i början av 1900-talet.

Det andliga nutidsläget och kyrkan i tidigare forskning

Antologin *Det andliga nutidsläget* har framför allt belysts i tidigare teologisk och kyrkohistorisk forskning. Bokens betydelse beskrivs till exempel i Carl Sjösvärd Birgers avhandling om den svenska högkyrkliga rörelsen som

exemplar och del 3 i 6 000 exemplar. Lars Eckerdal, *Skriftermål som nattvardsberedelse: Allmänt skriftermål i svenska kyrkans gudstjänstliv från 1811 års till 1942 års kyrkohandbok*, Lund 1970, 205, n. 8.

3. Varmt tack till Sigtunastiftelsens biblioteks- och arkivpersonal samt till Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse för stöd i insamlingen av material.

4. Alf Tergel, ”Relevans och identitet: Teologiska reflexioner över Manfred Björkquists tankevärld”, i Vivi-Ann Grönqvist (red.), *Manfred Björkquist: Visionär och kyrkoledare*, Skellefteå 2008, 283. För en kort översikt, se Jonas Jonson, ”Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst”: *En biografi*, Stockholm 2014, 264–266.

5. Svante Nordin, *Tanke och dröm: Svensk idéhistoria från 1900*, Stockholm 2021, 207.

6. Ola Sigurdson, *Det postsekulära tillståndet: Religion, modernitet, politik*, Göteborg 2009, 119–122; Henrik Berggren & Lars Trädgårdh, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm 2015.

”ett skifte i den svenska kyrkliga debatten” under ”en brytningstid av förändring och debatt i Sverige om Svenska kyrkan, kristen tro och liv under det moderna samhällets villkor”.⁷ Bokens mest omdebatterade bidrag, kapitlet ”Från dogma till evangeliet!” av docent Emanuel Linderholm (1872–1937),⁸ beskrivs av K.G. Hammar, Anders Jarlert och Alf Tergel (1935–2007) som exempel på debatten om ”liberalteologi” i kretsen kring tidskriften *Kristendomen och vår tid*.⁹ Jarlert menar förvisso att Linderholm inte framförde något nytt mot vad han tidigare skrivit, men att artikeln var utgiven i en ny kontext.¹⁰ Lars Eckerdal refererar till boken som exempel på en debatt om ”gudstjänstlivets kris” och samtida krav på kyrkans förnyelse¹¹ och Jonas Jonson menar att antologin av kritikerna ”beskrevs som den moderna teologins samlade anfall mot frikyrkliga och konservativa kristna”.¹²

Denna tidigare forskning uppmärksammar dock endast sparsamt bokens övriga bidrag och förbigår i princip bidragen i de uppföljande delarna 2 och 3. Bokens koppling till samtida debatter inom medier och kulturliv diskuteras av journalisten Ivar Harrie (1899–1973) som exempel på en ”anpassnings- och anknytningspolitik” efter ”tidsrörelserna i det utomkyrkliga livet” inom Svenska kyrkan, vilket företrädades av bland andra Nathan Söderblom och Manfred Björkquist (1884–1985).¹³ Harrie beskriver även boken som ett uttryck för ett nyvaknat religiöst och teologiskt intresse i samtiden, vilket även framkommer i referenser i samtida skrifter, såsom journalisten Martin Kochs (1882–1940) stridsskrift *Upplösningstidens teologi*.¹⁴

Dessa teman i tidigare forskning har visat på bokens förankring i pågående inomkyrkliga debatter, till exempel de om liberalteologi och relationen mellan kyrka och stat, men även i bredare samhällsdebatter om förändringen i det framväxande moderna samhället av individens relation till tidigare auktoriteter, nya kultur- och medieformer samt värderingar och moral.

7. Carl Sjösvärd Birger, *”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”: Högkyrklig rörelse och identitet i Svenska kyrkan 1909–1946*, Uppsala 2022, 155.

8. Se Sjösvärd Birger, *”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”*, 159, n. 2, om att *Svensk Kyrkotidnings* artikel 1919, nr 20 ”ägnade en knapp sida åt samtliga bidrag utom Linderholms, och sedan tre helsidor åt Linderholms artikel”. Linderholms bidrag gavs ut i en tredje upplaga som separatträck 1926. Nordin, *Tanke och dröm*, 207.

9. K.G. Hammar, *Liberalteologi och kyrkopolitik: Kretsen kring Kristendomen och vår tid 1906–omkr. 1920*, Lund 1972; Anders Jarlert, *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker*, Lund 1987, 157; Tergel, ”Relevans och identitet”, 283; Nordin, *Tanke och dröm*, 205–207.

10. Jarlert, *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker*, 157–158.

11. Eckerdal, *Skriftermål som nattvardsberedelse*, 205.

12. Jonson, *”Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst”*, 264.

13. Ivar Harrie, *Tjugotalet in memoriam*, Stockholm 1936, 127–129.

14. Martin Koch, *Upplösningstidens teologi: En stridsskrift*, Stockholm 1919.

"Att öppet och fritt utbyta tankar" – några skribenter och bidrag

Initiativet till antologin växte ur samtal mellan en grupp män från olika yrkesgrupper. Under ledning av Sigtunastiftelsens direktor Manfred Björkquist möttes de vid två tillfällen i november 1918 för att under "obegränsad frihet"¹⁵ påbörja ett samtal utifrån samtidens behov: de hävdade att "tidens andliga nöd kräver en avgörande religiös och etisk pånyttfödelse". De ansåg att det var en "helig plikt" att utforma en programförklaring för "Sveriges kyrka" i rollen som maktfaktor för kultur och andlighet. Därtill ville de genom moralisk fostran "söka bota och bättra, där bot och bättring tarvas". Björkquist utsågs till redaktör i samarbete med docent Torsten Bohlin (1889–1950) och förste folkskoleinspektör Karl Nordlund (1871–1935). Vad redaktörerna efterlyste var en djupgående reformation som tog hänsyn till samtidens vetenskaper och som strävade efter "ekonomisk rättvisa och social utjämning", eftersom allt detta hade "betydelse för andligt liv".¹⁶

Den intensiva debatt som följde på den första volymen föranledde redaktörerna Björkquist, Bohlin och Nordlund att klargöra syftet med initiativet i samband med att de två övriga volymerna publicerades. Sammankomsterna "fritt ur hjärtat" var en längtan efter "sedlig religiös pånyttfödelse" och att var och en "fritt och utan omsvep" skulle uttala sin mening. Något måste göras och vad de önskade var att utmana "den sedligt-religiösa likgiltigheten, den bekväma tanke- och viljelättjan". Redaktörerna menade sig också vara föranledda att reservera sig mot att tala i Svenska kyrkans namn, eftersom boken var "ett rent privat företag" – något som kritikerna i pressen särskilt klandrade Söderblom för. Den fråga som genomsyrar alla volymerna formulerar redaktörerna med orden: "varför har icke vår svenska kyrka i denna tid kunnat bli det andliga kraftcentrum, som vårt folk behövde?"¹⁷

Skribenternas sammanhang

Sammanlagt deltog 45 namngivna skribenter i samtliga volymer (16, 14 respektive 15), varav fem var kvinnor som skrev i den andra och tredje delen. Det framgick av inledningen till andra delen att betydligt fler bidrag hade skickats in efter den inbjudan som gjordes i första delens efterord. Vissa utvalda inbjöds aktivt av redaktörerna men den var också "öppen för envar".¹⁸ Utifrån titlarna i presentationen framgick det att skribenterna kom från olika bakgrunder. Alla utom tre angav en professionell position där två

15. Manfred Björkquist, Torsten Bohlin & Karl Nordlund, "Inledning", i *Det andliga nutidsläget och kyrkan: Några tillägg*, vol. 2, Stockholm 1919, 5.

16. Björkquist, Bohlin & Nordlund, "Inledning", 7–9.

17. Björkquist, Bohlin & Nordlund, "Inledning", 5–9.

18. Björkquist, Bohlin & Nordlund, "Inledning", 8.

av kvinnorna utgjorde undantagen som fröken respektive fru. Titlarna säger dock inte allt, eftersom exempelvis professorer i teologi också var präster. Det som framgår är att skribenterna huvudsakligen är verksamma inom kyrka (7), näringsliv och politik (10), kultur (3), akademi och utbildning (22) samt övriga områden (3).

Tematik och argument

I den första delen av *Det andliga nutidsläget* diskuterades frågor som övergripande kan indelas i kategorierna samhälle, kyrka och människa. Vissa ämnen, såsom utbildning och moral, spänner över alla kategorierna. Likaså kunde samma författare lägga tyngdvikten vid en kategori och även diskutera de övriga. Skribenterna var inte alltid överens i sak, men samlades ändå kring centrala teman i enlighet med bokens syfte att ”främja de goda livsmakternas seger” och värna en mångfald av röster över ”skilda läger”.¹⁹

I fråga om *samhället* menade sig skribenterna ha ett uppdrag att tolka efterkrigstidens och moderniseringens utmaningar för människan och kyrkan. Industrialisering, kolonisering, mekanisering, materialism, avkristning, andlig nöd och andlig kapitalism nämndes som negativa förändringar i samtiden. Dessa utmaningar borde mötas på samhälls nivå genom moderniserad liberalism, social jämlikhet, folkbildning och utbildning i allmänhet samt förnyelse av kristendomsundervisningen och prästutbildningen i synnerhet. Även kunskap, vetenskap och uppfostran behandlades som nödvändiga för den nya reformation som åberopades. I flera inlägg adresserades klassamhället, arbetarsamhället, socialdemokratien och socialismen samt behovet av gemensamma värden för samhällsmoralen inom kyrkan och i den nya humanistiska rörelsen. Dessa efterfrågade förnyelser var inte isolerade till kyrkan utan avspeglade parallella pågående förändringar i den svenska reformandan.²⁰

I tematiker om *kyrkans* angelägenheter diskuterades behovet av en religiös väckelse, en ny reformation och en ny anda. Förnyelsen borde ske inom kyrkan, den enskilde och i samhället. Flera diskuterade om kyrkan skulle vara en motkraft eller en del av det moderna kultursamhället. De som förespråkade det senare beskrev positionen som kulturel religion. I flera inlägg betonades lekfolkets och kyrkfolkets relevans och behovet av en religion som lever upp till manliga ideal. Förnyelsen gällde liturgin, psalm- och kyrkomusiken, predikan och dogmatiken. Även teologin behövde förnyas genom en teologisk antropologi och en översyn av den historiska kristendomen och Bibelns myter så att de stod i samklang med samtidens vetenskap och språk.

19. Björkquist, Bohlin & Nordlund, ”Inledning”, 7.

20. Ola Sigurdson, *Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*, Göteborg 2000, 211.

Den kristna kärlekstanken borde genomsyra andligt liv och samhällsengagemang. I inläggen finns en polarisering mellan de som ville försvara kyrkans exklusivitet och de som ville betona gemensamma intressen mellan religiösa och kulturella grupper. Diskussionen i bidragen fördes mot bakgrund av en alltmer intensiv debatt om gudstjänstlivets kris²¹ och statskyrkans ställning, där bland andra Söderblom och Björkquist försvarade statskyrkosystemet mot kritiker som den socialdemokratiska politikern och tidningsmannen Arthur Engberg (1888–1944).²²

Den sista kategorin, *människan*, utmärks bland annat av en evolutionär och psykologisk människosyn där människan uppmanades till andlig utveckling och etisk pånyttfödelse. Till evolutionen hör människans plikter samt moraliska, redliga och sedliga utveckling. I stället för individualism betonades ett nytt allvar och det personliga ansvaret i form av samvetsfrihet, själsodling, ett inre personlighetsliv, ärligt sanningssökande och andlig förnyring. På grundval av personers potentiella möjligheter i det andliga bör det råda bekännelsefrihet inom kristen livsåskådning och respekt för personliga sanningar, även i relation till kristna dogmer. Flera skribenter hänvisade till mysteriet och den eviga lagen som princip och grundvillkor. Det gällde både de som orienterade sig åt ett lutherskt, svenskkyrkligt sakralt håll och de som önskade ett individualistiskt friare förhållande till teologin, exempelvis till egna andliga upplevelser. Temat om människan anknyter tydligast till kritiken mot antologin som ”liberalteologisk” och som en del av kyrkans påbörjade inre sekularisering.²³ Det gällde då inte endast Linderholms bidrag utan flera av skribenterna som ville forma en ny andlighet som stämde med vetenskap och framhållande av förnuftet.

Bidragen i den andra och tredje delen av boken följer i hög grad tematikerna i första delen, men med något större vikt vid bildning, utbildning och fostran samt fler diskussioner inom kategorierna kyrkan och människan än samhället. I dessa delar är fem av skribenterna kvinnor och proportionerligt sett är det färre präster och mer lekfolk. Kanske detta är skälen till att de nya delarna av boken väcker betydligt mindre respons, vilket diskuteras i nästa avsnitt.

För att visa exempel på argument har de två texter valts ut som fick mest respons i pressen under 1919, författade av Linderholm och Carl Larsson i By (1877–1948). Det överlägset längsta och mest debatterade bidraget författades alltså av Emanuel Linderholm: ”Från dogmat till evangeliet!” Även i Sjösvärd Birgers avhandling uppmärksammas Linderholms artikel som den

21. Eckerdal, *Skriftermål som nattvardsberedelse*, 205.

22. Jonson, ”Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst”, 264.

23. Se till exempel Hammar, *Liberalteologi och kyrkopolitik*; Jarlert, *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker*; Sjösvärd Birger, ”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”.

som ”gick längst i sin kritik” av grundläggande dogmer och den apostoliska trosbekännelsen. I närtid av bokens publicering utnämndes Linderholm till professor i kyrkohistoria vid Uppsala universitet, vilket kan ha bidragit till de starka protesterna resonerar Sjösvärd Birger: ”Linderholms utnämning vittnade om ett förändrat tidsläge.”²⁴

Linderholm verkade själv medveten om det känsliga, nämligen det som rör ”det gamla, kristologiska dogmats sammanstörtande och förfall” och att det ”gamla dogmat förlorat sitt religiösa värde”. Känsligheten till trots är det en ”religiös revolution, en ny reformation” och en ”väckelse i detta ords bästa mening” som Linderholm vill bidra med. Detta skulle åstadkommas genom en förenklad kristendom för en modern tid som exempelvis innebar att stryka Apostolicum, alternativt att ersätta den med Linderholms egen version. Annars är Herrens bön fullt tillräcklig som uttryck för en ”personlig sanning”, argumenterar Linderholm. Orsakerna till kyrkans senfärdighet med att anpassa sig till den nya tiden ansågs bero på dels de ”mörka orter” där en sträng och krånglig teologi härskar, dels att den liberala teologin inte ”lagt grunden till en ny teologi och kyrka”. Linderholm argumenterade för tre behov: *dogmats upplösning*, *evangeliska riktlinjer* och *praktiska krav*. Det första behovet om dogmat behövde anpassas till naturvetenskapernas nya kunskaper, eftersom det befintliga utgjordes av ”mystifikation” och ”mytologiserande”. De evangeliska riktlinjerna innebar en ”återgång till Jesu enkla förkunnelse” och sådant som håller för ”ett kritiskt historiskt studium”, vilket är ”teologiskt radikalt, religiöst konservativt”. Det gällde att bejaka den nya tiden och de nya kunskaperna och följaktligen förändra ohållbara dogmer såsom syndafallet. Linderholm menade att människans väg inte går genom ”ett *fall*, utan genom [...] en *upphöjelse*”. Genom att byta ut dogmerna kan en ”ny religion” och ”kristuslika karaktärer” skapas i syfte att främja ”kärlekens samliv i världen”. De praktiska kraven innebär ”bekännelsefrihet inom ramen för kristlig livsåskådning”, revidering av de kyrkliga böckerna och att skolundervisningen reformeras genom att ta bort katekesen.²⁵

Linderholms artikel gavs utrymme och tankefrihet enligt redaktionens önskemål om att ”varje deltagare självfallet ägt obegränsad frihet att framlägga sina tankar”.²⁶ En artikel i liknande reformanda författades av skriftställaren och lekmannen Carl Larsson i By: ”En fri kyrka för fria män.”

24. Sjösvärd Birger, ”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”, 158. Se även Jarlert, *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker*, 135–141.

25. Emanuel Linderholm, ”Från dogmat till evangeliet”, i *Det andliga nutidsläget och kyrkan: Några inlägg*, vol. 1, Stockholm 1919, 89–98, 109–112, 117, 123, 134–142. Kursiveringar i original. De sidintervall som anges följer kronologiskt citat i referatet av texten.

26. Söderblom, ”Inledningsord”, 9.

Larsson anlade dock ett klassperspektiv och menade att första världskriget synliggjorde mycket, exempelvis att överklassen var ”oreligös” medan arbetarklassen har hittat till frikyrkorna. Genom att Svenska kyrkan inte hade förmått förnya sig så hade den inte endast ”övergett sitt andliga ledarskap” utan också ”förlorat kärleken till folket” och avkristnat sig själv. Larsson beskrev kyrkans företrädare som moralistiska och föraktfulla, en grupp som inte erkänner sina egna brister och som ”saknar livserfarenhet”. Den förnyelse som behövs måste i stället drivas av lekfolket som kan se kyrkans behov ”utifrån”, eftersom prästen är ”bunden av en massa hänsyn”, argumenterade Larsson. Kritiken handlade också om läran, som Larsson ville rationalisera, exempelvis vissa dogmer eller att ”Bibeln skulle vara Guds ord” och inte människans. Som det nu är ställt kan ”en man med självaktning [...] inte trivas i kyrkans andliga luft. Där är för kvavt på något sätt.” Vad Larsson längtar efter är mysteriet och det upphöjda i gudstjänsten, bättre predikningar, mer musik och sång, som i frikyrkorna och i den romersk-katolska mässan. För att allt detta ska komma till stånd propagerade Larsson även för att höja ”prästernas kulturella nivå”.²⁷

De nämnda tematikerna, kritiken och förslagen i *Det andliga nutidsläget* gav upphov till en intensiv debatt som visar hur reformsträvanden och motstånd mot denna gick hand i hand inom kyrka och samhälle under moderniseringsprocessen i Sverige runt 1920.

Debatt i dagspressen

Den 6 april 1919 publicerades denna notis i *Dagens Nyheter* liksom flera av de stora Stockholmsbaserade tidningarna:

Under den kommande veckans lopp utsändes från Svenska Andelsförlaget en bok, som alldeles säkert kommer att ådraga sig stor uppmärksamhet. Den bär titeln ”Det andliga nutidsläget och kyrkan” och utgöres av inlägg dels från kyrkligt håll och dels från lekmannahåll om den svenska kyrkans förhållande till vår tids stora rörelser och problem.²⁸

Liksom den inledande anmälan förutsåg, fann skribenter från olika positioner anledningar att återkomma till denna bok. Materialet som vår artikel utgår ifrån består av sammanlagt 192 artiklar publicerade mellan 6 april 1919 och 15 maj 1920, varav 176 från Sigtunastiftelsens klipparkiv.²⁹

27. Carl Larsson i By, ”En fri kyrka för fria män”, i *Det andliga nutidsläget och kyrkan: Några inlägg*, vol. 1, Stockholm 1919, 22–31, 35–38. De sidintervall som anges följer kronologiskt citat i referatet av texten.

28. ”Det andliga nutidsläget och kyrkan”, *Dagens Nyheter*, 6 april 1919.

29. Klipparkivet innehåller ett brett urval av ämnen, framför allt från 15–20 stora svenska

Avgränsningen till denna tidsperiod motiveras av debattens utveckling: majoriteten av artiklarna, 160, rör den första volymen och är publicerade från den 6 april till mitten av november 1919. Antalet artiklar om den andra och tredje volymen är väsentligt mindre (32), och är publicerade mellan den 19 november 1919 och den 15 maj 1920. Därefter upphör i stort sett debatten om boken.

De flesta artiklarna i materialet (31) kom från *Svenska Morgonbladet*, Sveriges första kristna dagstidning med en konservativ inriktning. Övriga konservativa tidningar står för sammanlagt över en tredjedel av artiklarna, exempelvis *Stockholms Dagblad*, *Svenska Dagbladet* och *Nya Dagligt Allehanda*. Artiklar i liberala tidningar som *Stockholms-Tidningen*, *Politiken*, *Afton-Tidningen* och *Dagens Nyheter* är mindre frekvent representerade (24), liksom socialdemokratiska tidningar som *Arbetet*, *Aftonbladet*, *Norrskensflamman* och *Brand* (11). Flest artiklar i arkivmaterialet kom från tidningar i Stockholm, Göteborg och Uppsala, men debattens geografiska spridning kom till uttryck genom till exempel *Östgöta Correspondenten*, *Nerikes Allehanda*, *Gotlands Posten*, *Ludvika Tidning* och *Norrlandsbladet*. Materialet domineras av dagstidningar, men innehåller även artiklar från tidskrifter med anknytning till Svenska kyrkan, som *Svensk Kyrkotidning* och *Vår Lösen*, liksom utpräglade kulturtidskrifter som *Cyrano*.

Den första artikeln i materialet, ”En revolution inom Statskyrkan: Den kyrkliga teologiens sammanstörtande”, publicerades i *Svenska Morgonbladet*, men även i *Jönköpings-Posten*, *Nässjöposten* och *Smålandsposten*. Den osignerade artikeln var positiv till avsikten i bokens inledning med att efterlysa ett ”ärligt och oförbehållsamt sanningssägande”, men hävdade att den framför allt utgjorde ett uttryck för en ”andlig revolution” med ”Svea rikets ärkebiskop i spetsen” där ”hela den kyrkliga dogmbyggnaden, ja största delen av den kristna trosåskådningen” raserades. Det var därför uppenbart att boken ”måste få vittgående följder för ej blott statskyrkan utan för den religiösa ställningen över huvud i vårt land”.³⁰ Artikeln satte agendan för den debatt som följde under april till juni. Den dominerades av två teman: kritiken mot ”en revolution inom statskyrkan”, ”raserandet” av ”den kyrkliga

dagstidningar, medan urvalet av mindre tidningar varierar. Dessa faktorer innebär att urvalet inte är heltäckande. En sökning på ”Det andliga nutidsläget och kyrkan” i det digitala arkivet Svenska Dagstidningar genererade endast ett fåtal (16) ytterligare artiklar, vilket styrker materialets validitet för att kartlägga debatten. Klipp från dagstidningar i arkivet redovisar sällan sidnummer, varför detta inte kan anges. Flertalet artiklar är endast signerade med initialer eller pseudonym.

30. ”En revolution inom Statskyrkan: Den kyrkliga teologiens sammanstörtande”, *Svenska Morgonbladet*, 10 april 1919. Jämför *Nässjöposten*, 14 april 1919; *Jönköpings-Posten*, 15 april 1919; *Smålandsposten*, 21 april 1919.

dogmbyggnaden” och ”sammanstörtningen av liberalt-radikal teologi”, främst representerat av Linderholms bidrag.

”En revolution inom statskyrkan”

Svenska Morgonbladet publicerade under april 1919 ett flertal kritiska artiklar med teman som ”Ärkebiskopen om den nya förkunnelsen: En svävande förklaring” och ”Den ärkebiskopliga reformationen – en reformation baklänges”.³¹ Detta tema om ärkebiskop Nathan Söderbloms ansvar togs även upp i en längre artikeln av läroverksrektorn i Ludvika, Martin Gustavi (1886–1957). Här kritiserades Söderblom för att ha skrivit inledningsord till boken, trots att han inte har varit närvarande vid de inledande samtalen bland bidragsgivarna och inte heller läst bidragen innan publiceringen.³² Söderbloms försvar, givet efter en gudstjänst annandag påsk 1919, var att eftersom han hade varit ordförande vid liknande samtal med flera av antologins författare hade han kännedom om vad som uttrycktes i bokens kapitel.³³ Gustavi kritiserade bokens anspråk på att komma från lekfolkshåll och uttrycka ”det religiöst-kulturella nutidsproblemet”. Detta ska inte, menade han, förleda allmänheten till att tro att ärkebiskopen inte haft ”en dryg andpart i denna radikala attack mot Bibelns kristendom eller befria honom från att dela det ansvar och de konsekvenser” som kan bli ”bittra nog”.³⁴ Gustavis kritik är ett exempel på Jonas Jonsons iakttagelse om att ”Söderblom fick klä skott för alltsammans”, det vill säga för undergivenhet och ”troskompromisser” relaterat till exempelvis kyrka–stat-frågan.³⁵

Under senare delen av 1919 framfördes även krav i konservativa tidningar på att kyrkans ledning borde agera, till exempel av David Granqvist (1864–1959), kyrkoherde och utgivare av tidningen *Sveriges Ungdom*, som skrev:

Allt sedan boken med ofvanstående titel kom ut, hafva många, många dag efter dag väntat, att ledande män inom kyrkan skulle framträda och samla oss till ett klart och bestämdt uttalande på bekännelsens grundval i de frågor, som af boken beröras. [...] ”Nutidsläget” är så allvarligt, att ett samfällt framträdande kräfvdes.³⁶

31. A.E-g, ”Den ärkebiskopliga reformationen – en reformation baklänges”, *Svenska Morgonbladet*, 24 april 1919; ”Ärkebiskopen om den nya förkunnelsen: En svävande förklaring”, *Svenska Morgonbladet*, 22 april 1919. Ytterligare sex artiklar med detta tema publicerades under april månad.

32. Martin Gustavi, ”Sådana böcker äro hälsosamma”, *Svenska Morgonbladet*, 31 maj 1919.

33. ”Ärkebiskopen om den nya förkunnelsen”.

34. Gustavi, ”Sådana böcker äro hälsosamma”.

35. Jonson, ”Jag är bara Nathan Söderblom satt till tjänst”, 264.

36. David Granqvist, ”Nutidsläget och kyrkan”, *Nya Dagligt Allehanda*, 22 augusti 1919.

Sammanstörtningen av liberalt-radikal teologi

Svenska Morgonbladet var även drivande i publiceringar av kritiska artiklar mot Linderholms bidrag, varav flera i en serie där Adolf Kolmodin (1855–1928), professor i exegetik vid Uppsala universitet, ”gör en skarp vidräkning med docenten Linderholms inlägg”.³⁷ Artikelns kritiska vinkel signalerades av rubriken ”Den liberalt-radikala teologien har sammanstörtat” och nyhetspuffen ”Denna teologis märkesmän ha uttalat dödsdomen över sin egen forskning”. Ytterligare artikelsier där professorer och präster bemötte ”den moderna teologins grundtankar och grundsatser” förekom under perioden, till exempel av prästen Gustaf Ankar (1877–1968) samt regementspastor och komminister i Oscars församling, Nils Algård (1883–1936).³⁸ Formuleringar som återkommer i dessa artiklar är ”radikal”, ”rationalistisk-empirisk radikalism” och ”att forma evangeliet efter tidens smak”. Kritik riktades mot att låta sig själv eller naturlagarna avgöra vad som är Jesus verkliga evangelium, vilket riskerade att underminera ”allt vad moralisk livsåskådning, andliga värden och livsmening heter”.³⁹

Kritik mot ”kulturreligionen”

Ytterligare ett tema i debatten om *Det andliga nutidsläget* handlade om kritik mot den ”nya kyrkliga kulturreligionen”. Kritiken riktades mot redaktörernas tillskrivna önskan att omdana den kyrkliga teologin så att ”massorna’ och ’de kulturella’ kunna godtaga densamma”, varvid Svenska kyrkan antogs förvandlas till ”allenast en kulturanstalt”. Målet för denna kritik var framför allt författaren och lantbrukaren Carl Larsson i Bys bidrag som behandlade hur ”kyrkan skall vara funtad för att tillfredsställa ’frie män’”. Detta benämndes som ”ett i sanning sorgligt kapitel” och Larsson beskrevs som ”fullständigt rudis i andliga ting”.⁴⁰

Kritik mot att Svenska kyrkan anpassade sig efter tiden uttrycks även av folkhögskolerektorn, journalisten och redaktören Torsten Fogelqvist (1880–1941) i artikeln ”Helreligion, halvreligion, kvartsreligion”. Han berömde ”den ärliga vilja till samförstånd mellan religion och kultur” som uttrycktes, men kritiserade hur ”dessa modärnister vill köpa kyrkan en plats i det modärna kultursamhället och religionen en vrå i det modärna andelivet med

37. ”Professor Kolmodin kontra docenten Linderholm”, *Svenska Morgonbladet*, 25 april 1919. Se även uppföljande artiklar med samma titel 3, 10, 19 och 24 maj samt 3 juni 1919.

38. Gustaf Ankar, ”Kyrkan och tiden”, *Svenska Dagbladet*, 14 april 1919; Nils Algård, ”Evangelium och dogma”, *Svenska Morgonbladet*, 13 maj 1919. Citatet kommer från Algårds artikel.

39. Ankar, ”Kyrkan och tiden”.

40. ”Den nya kyrkliga ’kulturreligionen’”, *Svenska Morgonbladet*, 11 april 1919.

offer inte blott av oväsentligheter utan rent ut av sådant, som är grundläggande och avgörande för kyrka och religion”.⁴¹

”Öppen ärlighet”

De debattörer som välkomnade bredden av perspektiv och skribenter i *Det andliga nutidsläget* kom framför allt från liberala, socialdemokratiska och socialistiska tidningar.⁴² Ett tydligt tema var uppskattning av författarnas ”öppna ärlighet och de tydliga bemödandena att draga även de radikalaste konsekvenser”.⁴³ Som exempel kan nämnas signaturen L W som i den vänstersocialdemokratiska tidningen *Politiken* menade att boken hade givit upphov till ”en välgörande diskussion i de religiösa spörsmålen”, där man med glädje kunde ”konstatera att teologiens skadliga inverkan på religioner, nu tyckes börja klarna för allt fler och fler”. Han riktade kritik mot den officiella kristendomen och den undervisning som inte är inriktad på ”det sunda förnuftets, intuitionens, moralens och nyttans dominerande betydelse”.⁴⁴ I dessa tidningar uttrycktes även uppskattning av Linderholms bidrag, till exempel av signaturen Laicus som menade att detta var vad många ”länge i stillhet tänkt och famlat efter men aldrig så klart sett offentligen uttryckt”.⁴⁵ En annan skribent såg betoningen på ”det personliga sanningskravet” som en möjlighet för ”de medborgare och medborgarinnor som nu av sitt ärlighetskrav avhållas från gudstjänst och kyrkligt liv eller blott med en inre reservation kunnat delta”.⁴⁶

”Föreina skilda läger”

”Brokigheten” vad gäller bokens olika bidrag mötte kritik i konservativa tidningar, till exempel i *Svenska Dagbladet*, där Gustaf Ankar skrev att rollerna inte blivit ”någorlunda jämnt fördelade på ömse sidor”. Kritiken mot kyrkan i ”historisk gestaltning” hade fått för stor plats och den ”avgjort kyrkliga åskådningen blivit alltför litet representerad”.⁴⁷ I liberala och socialdemokratiska tidningar uttrycktes mer av uppskattning av mötet mellan olika åsikter och positioner. *Afton-Tidningen* lyfte till exempel fram

41. Torsten Fogelquist, ”Helreligion, halvreligion, kvartsreligion”, *Afton-Tidningen*, 15 maj 1919.

42. Dessa tidningar utgör ungefär en femtedel av materialet, men majoriteten av dessa uttrycker en positiv respons till boken.

43. Johannes Uddin, ”Det andliga nutidsläget och kyrkan”, *Forum*, 10 maj 1919.

44. L W, ”Det andliga nutidsläget och kyrkan”, *Politiken*, 31 januari 1920.

45. Laicus, ”Kristendomen och nutiden: Ännu några reflexioner”, *Stockholms-Tidningen*, 14 april 1919.

46. Carl Gustaf Santesson, ”Det andliga nutidsläget och kyrkan”, *Svenska Dagbladet*, 14 maj 1919.

47. Ankar, ”Kyrkan och tiden”.

förordets hänvisning till ”en vaknande känsla av gemensamma livsintressen mellan de religiösa och de kulturella” och argumenterade för

nödvändigheten av icke en trångt kristen och kyrklig sammanslutning, icke en de ”troendes” exklusiva församling utan en ideell samling av alla dem som erkänna det inom människan som står över människan, de värden som icke kunna åstadkommas med affärer, spekulatior, politik, krass njutningslystnad och maktlystnad.⁴⁸

Anna Maria Roos (1862–1938), ordförande i KFUK och en av få kvinnor i debatten, menade att ”dessa röster från olika håll med sitt samfälliga krav, dessa skilda stämmor, mestadels så sympatiska genom sitt allvar och sin ärlighet, som vittnande om tidens djupa längtan till en lyftande tro – de måste göra ett intryck”.⁴⁹ I summeringen av debatten under början av 1920 menar John Cullberg (1896–1983), senare biskop i Västerås stift, att boken ”i förut oanad utsträckning låtit lekmännen göra sina röster hörda”.⁵⁰ Även Emilia Fogelklou (1878–1972), författare, pedagog och teolog, underströk bokens betydelse för att ”de skilda lägrens människor helt plötsligt nödgades lyssna till andra stämmor än dem som de hört förkunna eller lamentera innanför den egna meningensgruppens kinesiska murar”.⁵¹

Debatten avslutas

Under 1920 förekom artiklar om *Det andliga nutidsläget* endast sporadiskt i dagspressen. Den andra och tredje delen som utkom i november 1919 recenserades översiktligt. Ett återkommande tema var att dessa delar saknade en tydlig inriktning och speglade en ”brokig mångfald” eller ”villervalla, som är rådande på det religiösa området”.⁵² Så beskrev till exempel en osignerad recension i *Södra Dalarnas Tidning* att:

de två senare volymerna till största delen utmynnade i personliga vittnesbörd och blivit en tummelplats för de mest subjektiva hugskott, metafysiska spekulationer, enkla predikningar och ett och annat teologiskt försök att återfinna ämnet.⁵³

48. ”De religiösa och de kulturella”, *Afion-Tidningen*, 10 april 1919.

49. Anna Maria Roos, ”*Det andliga nutidsläget och kyrkan*, del II och III”, *Politiken*, 13 och 14 maj 1919.

50. John Cullberg, ”Diskussionen kring ’*Det andliga nutidsläget och Kyrkan*’”, *Vår Lösen* 11 (1920), 150–152.

51. Emilia Fogelklou, ”*Det andliga nutidsläget och kyrkan*”, *Hertha* 7 (1920), 18–19.

52. Elis Erlandson, ”Kristendomen och nutiden”, *Södermanlands Nyheter*, 29 november 1919; ”*Det andliga nutidsläget och kyrkan*”, *Södra Dalarnas Tidning*, 18 januari 1919.

53. ”*Det andliga nutidsläget och kyrkan*”, *Södra Dalarnas Tidning*, 18 januari 1919.

Att fem kvinnor bidrar med kapitel i del 2 och 3 nämns i en recension av signaturen Ejnar B-d-n: ”De båda böckerna innehålla bidrag av fyra kvinnor! Teol. Kand. Emilia Fogelklou, fru Ingeborg Schönmeyr, rektor Anna Sörensen och d:r Lydia Wahlström. Samtliga dessa uppsatser inbjudas till flera reflexioner, vilka emellertid i denna recension ej låter sig göras”.⁵⁴ Wahlströms, Sörensens och Lindhagens kapitel kommenterades positivt, men kortfattat, av några recensenter, medan Schönmeyrs bidrag om kristendom och teosofi avfärdades som exempel på ”mysteriekult”, ”magi” eller ”osund kvasivetenskap”.⁵⁵

Behov av andlig fördjupning och en ny reformation

Antologin *Det andliga nutidsläget* har i tidigare forskning lyfts fram som uttryck för ett skifte i den inomkyrkliga debatten i Sverige under perioden 1919–1920. Den uppmärksamhet som främst Linderholms bidrag fick har dock skymt bokens betydelse som helhetsuttryck för den mångfald av tolkningar om relationen mellan kristen tro och samtida sociala och kulturella förändringar som präglade denna tid, både bland kyrkliga ämbetsbärare och engagerat lekfolk.⁵⁶

Presentationen av bokens innehåll ger ett nytt bidrag till forskningen genom att synliggöra hur skribenterna representerade en bred grupp av personer verksamma inom akademi och utbildning, såsom universitet, folkskolor och läroverk, näringsliv, politik och kultur samt medier och förlagsverksamhet. Även den efterföljande debatten i svensk dagspress engagerar skribenter som är tillhöriga men fristående från Svenska kyrkan och skribenter från andra kristna rörelser. Här finns kritik av en ”anpassningspolitik” efter ”tidsrörelserna i det utomkyrkliga livet”, som exempelvis diskuterades av Ivar Harrie, men också ett välkomnande av debatt om andliga och teologiska frågor i medier och kulturliv.

Den tematiska analysen bekräftar vad tidigare forskning delvis har visat om inomkyrklig debatt hos exempelvis ovan nämnda Jonas Jonson, Carl Sjösvärd Birger och Anders Jarlert. Analysen i denna artikel ger ett kompletterande perspektiv genom att lyfta fram fler bidrag och debatten i dagspressen, som representerar ett nytt empiriskt material. Detta ger sammantaget en fördjupad bild av hur en inomkyrklig diskussion om nya utmaningar i samtiden formas i den nya offentlighet som skapas av dagspressens

54. Ejnar B-d-n, ”Kyrkan och det andliga nutidsläget: Nya inlägg i det intressanta meningsutbytet”, *Lunds Dagblad*, 9 december 1919.

55. E. Tln, ”Den andliga krisen”, *Härnösandsposten*, 19 december 1919; Karl Nordlund, *Trelleborgstidningen*, 24 december 1919; Sigfrid von Engeström, ”Det andliga nutidsläget och kyrkan, del II”, *Vår Lösen* II (1920), 44–45.

56. Sjösvärd Birger, ”Den katoliserande riktningen i vår kyrka”, 159.

expansion under början av 1900-talet, med en bredd av tidningar från olika politiska ståndpunkter liksom religiösa och kulturella rörelser.

Vilka nya insikter kan då analysen av detta material ge om hur kristna aktörer förhöll sig till centrala frågor i det svenska samhällets modernisering under denna tid, såsom individualisering, social och politisk jämlikhet, förbättrad utbildning och nya former av offentlighet?

Presentationen av *Det andliga nutidsläget* lyfte fram kategorierna samhälle, kyrka och människa. Inledningsvis argumenterade vi för att dessa samverkar men har ett fokus på endera kategorin utifrån nämnda teman. I denna avslutande del diskuterar vi hur dessa kategorier knyter an till tre centrala teman i de sociala och kulturella moderniseringsprocesser som präglar svenskt 1920-tal samt till hur religion ”alltid befunnit sig i ett teologiskt och politiskt maktfält”.⁵⁷ Avsikten är att visa hur den inomkyrkliga teologiska debatten formas av och korresponderar med det omgivande samhället.

Det första temat är *individens fria sanningsökande gentemot traditionella auktoriteter*, här framför allt Svenska kyrkan i form av ärkebiskop och präster. Det andra temat är *ökad social jämlikhet och öppenhet för mångfald* i form av åsikter och tankar, där lekfolk aktivt deltar i diskussioner om kyrkans liv och kristen tro. Det tredje temat handlar om *kyrkans roll i samhället*, det vill säga som en exklusiv gemenskap för andlig och moralisk utveckling eller som en rörelse bland andra religiösa och sekulära aktörer som verkar för det gemensamma goda.

Analysen ovan tydliggör hur dessa teman lyfts fram i bokens inledning och i bidragen genom betoningen på människan; den enskildes frihet att få tala ”fritt ur hjärtat” och förhålla sig till kyrkans dogmer utifrån ”sanningsökande” och ”ärlighet” mot sitt samvete, i strävan att adressera brännande frågor i samhället om ”ekonomisk rättvisa och social utjämning” samt önskan om en ny roll för kyrkan i samverkan och dialog över ”skilda läger”. Vår analys av den intensiva debatt som bokens syfte, form och åsikter skapade i den samtida dagspressen är ett tydligt tecken på hur dessa teman knyter an och bidrar till centrala frågor i samhälls- och kulturdebatten. Här är det intressant att notera att antologins strävan efter ökad ”modernisering” av kyrkan kritiserar av kyrkligt och konservativt inriktade tidningar och skribenter, men välkomnas av liberala och socialdemokratiska sådana.

Temat om individens fria sanningsökande och behovet av att vara ärlig och följa sitt samvete snarare än auktoriteter och dogmer har en tydlig koppling till den individualisering som stärks i början av 1900-talet, till exempel genom urbanisering och utbildningsreformer. Dessa ökade individens frihet från kollektiva sammanhang såsom familj, lokalsamhälle och

57. Sigurdson, *Det postsekulära tillståndet*, 30; Nordin, *Tanke och dröm*, 205–207.

kyrka.⁵⁸ Bokens utgångspunkt att varje skribent fick uttrycka sin egen åsikt genom att tala ”fritt ur hjärtat” uppskattas av såväl negativa som positiva röster i debatten. Redaktörernas argument om att boken utgjorde ”ett rent privat företag” och inte representerade Svenska kyrkan eller någon annan institution mötte dock mycket kritik, inte minst från kyrkligt och konservativt inriktade tidningar och skribenter. I bokens bidrag och i debatten finns även spänningar mellan individens frihet och hennes moraliska och sedliga utveckling, grundad i kristna idéer om individens ansvar för att förverkliga Guds vilja och plan för mänskligheten. Spänningen mellan önskan att bryta med traditioner och behovet av att bevara gemensamma värden som förmedlas av sådana auktoriteter och sammanhang är ett genomgående och generellt drag i debatten om modernisering i Sverige.⁵⁹

Det andra temat om social jämlikhet och mångfald visar hur *Det andliga nutidsläget* återspeglar och bidrar till de sociala omvälvningar och nya motståndningar som präglar det svenska samhället kort efter första världskriget. En stark ekonomisk utveckling sker genom ökad industrialisering, vilket också innebär framväxt av nya sociala grupperingar, ett ”industriproletariat”, inte minst i växande städer som Stockholm och Göteborg.⁶⁰ De ”sociala frågorna” och ”kvinnofrågan” var stora ämnen i den borgerligt dominerade offentliga debatten i tidningar och böcker. I debatter mellan ”traditionalister” och ”modernister” eller ”kulturradikaler” diskuteras rättigheter för grupper som varit marginaliserade från att delta i offentligheten, till exempel genom allmän rösträtt. Övriga teman som är väl företrädade i boken är undervisning för olika grupper (folket och eliter), hälsa och fostran samt socialt arbete. Nya vetenskaper som psykologi och historisk-kritiska textstudier med nya metoder och förklaringsmodeller för att förstå människans utveckling och texters tillkomst är framträdande, liksom uppluckringen av tidigare gränser mellan privat och offentlig sfär. Mångfalden av bidragsgivare i boken, med syftet att låta olika röster höras från ”skilda läger”, visar hur denna trend kommer till uttryck.

Som genomgången ovan visar är flertalet av skribenterna verksamma inom andra områden i samhället än Svenska kyrkan, såsom näringsliv och politik, akademi och utbildning samt kultur. Ambitionen om mångfald och social jämlikhet, där lekmännen som utgörs av både män och kvinnor får göra sin röst hörd bredvid biskopar, professorer och präster, får dock även kritik i pressen för att utgöra en alltför ”brokig” blandning eller ”villervalla”.

58. Berggren & Trädgårdh, *Är svensken människa?*.

59. Se exempelvis utställningen *Swedish Grace*, Nordiska museet 2022; Nordin, *Tanke och dröm*.

60. Boel Englund & Agneta Linné (red.), *Att forma en ny tid: Kvinnor som samhällspedagoger runt 1900 – en kollektivbiografi*, Stockholm 2020.

Det kan noteras att lekmannen Carl Larsson i By får stark kritik och att kvinnorna nämns mycket sparsamt. De flesta av bokens bidrag kommenteras inte alls eller ses som exempel på ”subjektiva hugskott” eller ”metafysiska spekulationer”. Trots att kvinnors ökade synlighet i offentligheten diskuteras i andra delar av samhället är den alltså fortsatt marginell i *Det andliga nutidsläget* och i debatten om dess bidrag.

Det tredje temat om kyrkans exklusiva uppdrag i samhället eller som en aktör i samarbete med andra som verkar för det allmänna goda, visar på olika sätt att hantera ett minskat inflytande för Svenska kyrkan i ett moderniserat samhälle, såsom lägre deltagande i gudstjänster och reformeringen av kristendomsundervisningen i folkskolan 1919.⁶¹ Dessa utmaningar för Svenska kyrkan skapade en känsla av ”kris” och ”andlig nöd”, men också behov av samverkan. Tidigare forskning har belyst hur flera av upphovsmännen till *Det andliga nutidsläget* – Nathan Söderblom, Manfred Björkquist och Torsten Bohlin – spelade en aktiv roll i unglyrkorörelsen,⁶² men de hade även en aktiv roll i bildandet av Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmannaförbund, 1918. Som Martin Nykvist visar finns i denna organisations syften en ”inre” och ”yttre” linje uttryckt i formuleringen att ”samla lekmän till målmedvetet arbete i Sveriges kyrka för gudsrikets förverkligande i *den enskildes liv och i samfundets liv*” (vår kursivering). Nykvist argumenterar för att den ”yttre linjen” med en tydlig social och samhällstillvänd verksamhet framstår som mest angelägen. Flera av de teman som kommer upp i *Det andliga nutidsläget* är tydligt företrädda i syftets formuleringar om det kristna kärleksbudets aktiva förverkligande genom deltagande i samhällsliv, i stat, kommun, församling och frivilliga sammanslutningar, stärkande av kristliga synpunkter genom utbildning och studiecirkelverksamhet, men även i den allmänna opinionen och det offentliga livet, till exempel genom bokspridning och i pressen.⁶³ I bokens inledning betonas hur Svenska kyrkan tillhör en av många ”kulturmakter” och att samhällsengagemang är en ”helig plikt”. Sigtunastiftelsens invigning 1917 är också en del av denna rörelse för att stärka individens aktiva deltagande i samhälls- och kulturdebatt med utgångspunkt i sin kristna tro, inom Svenska kyrkan och med öppenhet för samarbete även med andra organisationer.⁶⁴ *Det andliga nutidsläget* är därmed ett tydligt exempel på en ny roll som kyrkan och kristna aktörer i samhället står inför genom förändringar i relationen mellan

61. Sjösvärd Birger, ”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”, 156.

62. Sjösvärd Birger, ”Den katolicerande riktningen i vår kyrka”, 157.

63. Martin Nykvist, *Alla mäns prästadöme: Homosocialitet, maskulinitet och religion hos Kyrkobröderna, Svenska kyrkans lekmannaförbund 1918–1978*, Lund 2019, 68, 71.

64. Alf Linderman (red.), *Sigtunastiftelsen – från ett århundrade till ett annat*, Stockholm 2017.

kyrka och stat samt genom en mer individualiserad och mångfaldig religiös och kulturell offentlig debatt.⁶⁵

De tre teman vi har lyft fram visar hur *Det andliga nutidsläget* och debatten om den i dagspressen är ett uttryck för hur kristen tro och andlighet formas i ett aktivt samspel med modernitetens framväxt i Sverige i början av 1900-talet. Vår kartläggning bidrar till tidigare forskning genom att synliggöra parallella tendenser av inomkyrklig och samhällelig förändring i frågor som rör individualisering, jämlikhet och kyrkans förändrade betydelse i samhället. Här är inte minst kvinnors roll central, som aktörer i och objekt för debatter om de nya offentligheter som uppkommer. Fördjupad forskning om detta samspel har betydelse för teologisk och kyrkohistorisk forskning genom att tydligare relatera inomkyrkliga skeenden till pågående samhällsförändringar. Den bidrar också till att problematisera en snävt sekularistisk syn på religion och modernisering som motsatser inom samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning om 1900-talets Sverige.⁶⁶ Slutligen bidrar den med en mångdimensionell förståelse av hur modernitet präglas av såväl individuell frigörelse och mångfald som nya motsättningar vad gäller värderingar, tolkningsföreträde och maktanspråk.⁶⁷ ▲

SUMMARY

In April 1919, the publication of the first part of the edited collection *Det andliga nutidsläget och kyrkan* ("The Contemporary Spiritual Condition and the Church") caused an intense debate within the Church of Sweden and in the daily press. The editors of the book were driven by ideals of open and honest dialogue about religious and ethical reformation in a time of deep spiritual distress and invited contributions from academia and lay people as well as clergy. Some of the contributions have been analyzed in previous research, as examples of contemporary theological debates. This article presents an analysis of the contributions of the books and of the most salient themes in the debate, covering 192 newspaper articles between April 1919 and May 1920. The analysis contributes to previous research by the additional new material concerning how theological issues were connected to contemporary political and cultural debate. This concerns the implications of modernization in contemporary Sweden, such as individualization, social justice, and secularization. Furthermore, the

65. Nordin, *Tanke och dröm*, 204; Harrie, *Tjugotalet in memoriam*, 127–129.

66. Boel Englund et al., "Konklusioner och reflektioner", i Boel Englund & Agneta Linné (red.), *Att forma en ny tid: Kvinnor som samhällspedagoger runt 1900 – en kollektivbiografi*, Stockholm 2020, 233.

67. Håkan Thörn, *Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789–1989*, Stockholm 1997.

debate in the newspapers, previously not thoroughly researched, highlights how the book became a locus for issues such as participation of the laity in theological debate, and the role of the Church as a public authority in a secular, modernized society. These themes present fruitful openings for further research on the role of Christian actors in new forms of public debate shaping modernity in Sweden.